

Vüqar Avtandil oğlu Bayramov

UOT: 330.1.; 330.8; JEL: J89.

Postindustrial təsərrüfat tipi: konseptual şərhin yetərsizliyi

Xülasə

Məqalədə modernist paradiqma çərçivəsində cəmiyyətin tip dəyişkənliyi prosesinin gerçək məzmunu tədqiq olunmaqla postindustrial təsərrüfat tipinin məzmunu və spesifikasiyasının sistemlilik keyfiyyəti nəzəri aspektdən qiymətləndirilir. Araşdırma sosial-iqtisadi müstəvidə aparılır. Tədqiqatın metodoloji bazası eklektik səciyyəyə daşır. Əsas məqsəd postmodern dəyərlər sisteminin perspektiv baxımından yeri və rolunun qiymətləndirilməsindən ibarətdir.

Açar sözlər: postindustrial, iqtisadi nəzəriyyə, cəmiyyət, modern, mental

Giriş

Bəşəriyyətin inkişaf tarixi lokal sosismların tip dəyişkənliyi tarixidir. Modernist baxışların sərgilədiyi inama görə cəmiyyətin yeni tipə (həm sosio-iqtisadi, həm də sosio-mədəni prizmadan) keçidi, özünün bütün tərffüatı ilə inkişaf prosesi kimi qəbul olunur. Postmodernizm – modernist sintaqramda sonuncu cəmiyyət tipidir. Bu tipin formalaşması tarixi elə də uzun dövrü əhatə etmir. Modernist yanaşmanın böhranlı təzahürlərlə qarşılaşmasına baxmayaraq, müasir elmi fikir birmənalı olaraq postindustrial təsərrüfat tipinə keçidi yeni keyfiyyət mərhələsinə keçid statusunda dəyərləndirir. Bu prosesdən kənar qalan cəmiyyətlərin rəvan templərlə inkişaf trayektoriyasına çıxışı mümkünsüz hesab edilir. Eyni zamanda, postmodernizm – modernizmin uzantısıdır yoxsa müstəqil yaranışdır sualı ətrafında elmi polemika bugün də davam etməkdədir. Eləcə də fenomenin mahiyyət açıqlanması müstəvisində də yekdillik müşahidə edilmir. “Postindustrializm” termini ilkin olaraq A.Kumarasvanın əsərlərində yer almışdır. “Postindustrial cəmiyyət” anlayışını isə ilk dəfə Q.Risman elmi dövrüyyəyə daxil etmişdir (1).

Cəmiyyət tiplərinin təkamülü prosesi

Postindustrial cəmiyyət konsepsiyasının müəllifi isə haqlı olaraq, D.Bell hesab edilir. Məhz o, ilk dəfə olaraq, cəmiyyətin iqtisadi alt sistemində baş verən struktur dəyişiklikləri aşkara çıxarmış, xidmət sferasının qərarlaşması və elmi biliyin müstəqil amilə çevrilməsi prosesinin konseptual məzmununu formalaşdırmışdır. Postmodern dəyərlər sisteminə istinad edən yeni cəmiyyət tipinin formalaşması tarixi 1960-cı illərdən start götürmüşdür. Cəmiyyətin tipinin ənənəvi→modern→postmodern yönümlü dəyişmə prosesi daha çox sivilizasiya paradiqması çərçivəsində interpretasiya olunur. Sxematik təsvirdən də görüldüyü kimi, cəmiyyətin qeyd etdiyimiz sintaqram yönümlü dəyişməsi prosesi məntiqi ardıcılıqla, hər hansı bir kənarlaşmanın mümkünsüzlüyü, determinləşmiş növbəlilik və obyektivlik prizmasından qəbul edilir.

E.Toffler hesab edirdi ki, postindustrial cəmiyyət (onun ifadəsində “üçüncü dalğa cəmiyyəti”) daha dayanıqlı və daha demokratik olacaqdır. Müxtəliflik, müxtəlif məzmunlu çoxluq eyniyyətdən, vahidlikdən, yeganəlikdən daha dayanıqlı olur. Cəmiyyət tipləri (ənənəvi→modern→postmodern) arasında mental-dəyər fərqlilikləri, kifayət dərəcədə polyardır. Cəmiyyət tiplərinin dəyərcə qiymətləndirilməsi, o qədər böyük fərqlilik yaradır ki, hətta industrial və onun “davamı” kimi çıxış edən postindustrial cəmiyyət tipləri belə ziddiyyətli fərqlilik nümayiş etdirirlər. Bu aspekt milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı prosesində mütləq anlamda nəzərə alınmalı bir aspektdir. Belə ki, tip dəyişkənliyi –

postindustrial cəmiyyətə keçid - təkcə ölkənin iqtisadi quruluşu, iqtisadi münasibətlər sistemi və funksional fəaliyyət mexanizminin dəyər tutumunun dəyişməsinə deyil, yaxud onunla bahəm ictimai həyatın bütün sahələrində adekvat yönümlü keyfiyyət yeniləşməsinə gətirib çıxarır. Və, buna görə də təəccüblü deyildir ki, sözügedən sistemli dəyişikliyin yaxud sistem yeniləşməsinin mənatutumu və ifrat dərəcədə geniş əhatə dairəsini nəzərə alan tədqiqatçıların böyük əksəriyyəti modernizmin böhran istilahından çıxış edirlər.

Cədvəl 1.

Cəmiyyət tipləri arasında mental – dəyər fərqlilikləri

Cəmiyyət tipləri	Təsərrüfatın xarakteri	Sosiallaşma forması	Azadlığa münasibət	Zamana münasibət	İnkişafın mahiyyəti
1.Ənənəvi cəmiyyət	Natural təsərrüfat	İcma	Şəxsi asılılıq	Tsikli	Keçmişin təkrar istehsalı
2.İndustrial cəmiyyət	Bazar təsərrüfatı	Vətəndaş cəmiyyəti	Əməyin azadlığı	Tərəqqi	Sərvətin artımı
3.Postindustrial cəmiyyət	Postbazar təsərrüfatı	Fərdi (təkcənin) avtonomluğu	Sərhədsiz azadlıq	Burulğan	Biliklərin artımı

Postindustrial cəmiyyətin mahiyyət özəllikləri

Postindustrial cəmiyyət tipinin mahiyyət xarakteristikasına aşağıdakılar aid edilir:

- ▶ istehsalatda dəyişikliklərin fundamental əsasına çevrilən nəzəri biliklərin mərkəzləşməsi;
- ▶ sosio-iqtisadi problemləri həll edəcək yeni intellektual texnologiyanın yaranması;
- ▶ bilik və informasiya istehsalçıları sinifinin formalaşması;
- ▶ məşğullüğün strukturunda peşəkarların xüsusi çəkisinin böyüklüyü;
- ▶ xidmət sektorunun dominantlığı;
- ▶ hakimiyyət münasibətlərinin dəyişməsi – meritokratiyaya (layiq olanların hakimiyyəti) keçid;
- ▶ informasiya iqtisadiyyatının təşəkkülü, fərdi rəqabət strategiyasından kooperativ əməkdaşlıq strategiyasına keçid (3;19-24).

Bu aspektdə verilən interpretasiyanın məntiqi aşağıda sıralanan ideyalara söykənir:

- ✓ Texnologiyaya sosial dinamikanın əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi baxılır;
- ✓ Yeni informasiya texnologiyaları informasiya cəmiyyətinin yaranmasının əlaməti kimi çıxış edir;
- ✓ Texnoloji innovasiyaların həcmi sosial sferanın yenidən qurulmasına gətirib çıxarmalıdır. Zira bu təsir sosial aspektdən həlledici əhəmiyyət kəsb edir;
- ✓ Kompüter texnologiyaları informasiya əsrində mexanikləşdirmənin sənaye inqilabı dövründə oynadığı rolu oynayır (4).
- ✓ İlk olaraq, D.Bell tərəfindən verilən xarakteristikanın müasir interpretasiyası daha geniş əhatəli məzmunudur (5).

Beləliklə, postindustrial cəmiyyətin sosio-iqtisadi və sosio-mədəni anlamda əsas xarakterik xüsusiyyətlərinə bunları aid etmək olar: klassik anlamda ümumilik, bütövlük və tamlığın inkarı; ayrıca götürülmüş fərdin mərkəzi fiqura çevrilməsi; məqsədlər çoxluğu və məqsəd müxtəlifliyinin təsbiti (məqsəd - spontan şəkildə formalaşır); fərd→sosial institutlar dilemmasında üstünlük birmənalı olaraq, fərdə verilir; cəmiyyət daxili proseslərin vahid

mərkəzdən tənzimlənməsi aradan qaldırılır. Koordinasiya→üfqi şəbəkə sisteminin spontan fəaliyyətindən doğan “norma” və “qayda”lar əsasında həyata keçirilir; ideya, intellektual resurslar və innovasiya ümumtərəqqinin fundamental amilləri kimi, çıxış edirlər; azadlığın “sərhədsizliyi” qərarlaşır. Vətəndaş azadlıqlarının bütövlük aspektindən insan və şəxsiyyət azadlıqlarına mahiyyət uyğunluğu təmin edilir; cəmiyyət çoxpartiyalıdır və siyasi plüralizm hökm sürür. Demokratik prinsiplər cəmiyyətin ən dərin qatlarına nüfuz edir; hakimiyyətin hər üç qanadı (icra, qanunvericilik və məhkəmə) müstəqildirlər; cəmiyyət – postmodernist dəyərlər sisteminin qərarlaşdığı sosituma çevrilir.

U.Xarmen postindustrial cəmiyyətə keçid prosesinin əsas maneələri kimi aşağıdakıları ön plana çəkir:

- Şəxsi rifahın dalınca qaçma resursların tükənməsinə səbəb olur;
- Texnoloji və mədəni dəyişikliklərin ifrat tezliyi idarəetmənin ənənəvi texnikasını aşındırır.

Bu aspektdən müasir dövrün fundamental probleminin mahiyyət açıqlanmasını verir: artımın neqativ nəticələri; idarəetmə, nəzarət və innovasiyaların mənfi effekti; qlobal bərabərsizlik (ədalətsizlik – daha doğru ifadədir); əməyin yeni mənasız və hətta təhlükəli növlərinin meydana çıxması (industrial ölkələrdə) (6;143-148). Belə qənaətə gəlir ki, “bütün sistem dəyişməli, ondan (həmin sistemdən) heç nə qalmamalıdır”. Buna görə də, mərkəzində mahiyyətcə canlı insanın dayandığı yeni transindustrial cəmiyyətin formalaşmasını məqsədəuyğun hesab edir. Transindustrial cəmiyyət-qənaətçi cəmiyyətdir, əvvəllər mövcud olan istehlak etikası və israfçılığı inkar edir, yeni ekoloji etika və yeni insan obrazı təklif edir. Araşdırmalar göstərir ki, istinad edilən nəzəriyyələrin – vahid industrial cəmiyyət (P.Aron), yeni industrial cəmiyyət (C.Qelbreyt), U.Rostounun artım mərhələləri konsepsiyası, postindustrial cəmiyyət (D.Bell) və superindustrial cəmiyyət (O.Toffler) - əksəriyyəti bir amilli determinizmə - texnoloji determinizmə - söykənirlər.

Biramilli determinizmin yetərsizliyi

Texnoloji determinizmin real fakt keyfiyyətində qəbulu və əsaslandırılmasına bir sıra araşdırmalarda rast gəlmək olar. Məsələn, L.Uayt yazır ki: “...öz mahiyyəti etibarlı ilə sosial sistemlər – ikinci dərəcəli yaranışdır və texniki sistemlərdən asılıdır. Texnologiya-müstəqil, sosial sistem isə asılıdır” (törəmədir). Eyni zamanda, Z.Bjezinski qeyd edir ki, cəmiyyətin “...sosial, iqtisadi, psixoloji və mədəni resursdan formalaşması prosesi texnikanın təsiri altında baş verir” (7;66-67). Nəzəri konstruksiyaların fundamental əsasının biramilliyi fərqlikdən daha çox oxşarlıq, eyniyyət yaradır. Görünən fərqlər isə onunla şəhr edilə bilər ki, hər bir nəzəriyyə inkişaf prosesinin, daha doğrusu elmi-texniki tərəqqinin ayrı-ayrı mərhələlərini özündə ehtiva edir. Yəni, araşdırılan və gəlinən nəticələr eyni prosesin gedişində üzə çıxan nəticələrdir. Sadəcə olaraq, prosesin ayrı-ayrı, lakin ardıcıl dəyişən mərhələləri ayrı-ayrılıqda nəzəri dərkən oblastı kimi götürülmüşdür. İctimai həyatın əksər sahə və sferalarında (siyasət, sosial-mədəni, iqtisadi və s.) baş verən dəyişiklik biramillə - texnoloji determinizmlə izah edilir. Texnoloji amil yaxud elmi-texniki tərəqqi, digər amillərdən asılı olmayaraq, müstəqil şəkildə hərəkətdədir və cəmiyyətin, inkişafını təmin edən amildir. D.Bell hesab edir ki, yaranmaqda olan postindustrial cəmiyyət üçüncü texnoloji inqilabın məntiqi nəticəsidir. O, texnoloji inqilabın qısa (mahiyyətcə) xarakteristikasını da verir:

- Birinci texnoloji inqilab – buxar gücünün aşkarlanması;
- İkinci texnoloji inqilab – elektrik enerjisi və kimyanın istehsal prosesinə tətbiqi;
- Üçüncü texnoloji inqilab – kompüter texnologiyaları və telekommunikasiyanın ictimai həyatın bütün sferalarına, o cümlədən istehsalata tətbiqi (5).

Sadalanan inqilab seriyaları əmək məhsuldarlığının görünməmiş dərəcədə yüksəlməsinə, sərvətin və yekun olaraq, ictimai rifahın dəfələrlə artmasına səbəb olmuşdur. Texnoloji determinizmin həllediciliyindən çıxış edən postindustrial cəmiyyət nəzəriyyəsi, kommunikasiyanı (telekommunikasiyanı) yeni cəmiyyət tipinə keçidin əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi görür. “Kompüter erasının başlanması ilə iş yerlərinin ciddi fiksasiyasının zəruriliyi aradan qalxır... müasir bazar isə - ərazini yox, kommunikatív şəbəkəni özündə ehtiva edir” (8). Nəticədə işgüzar aktivlik kəskin şəkildə yüksəlir, işgüzar kontaktların sürəti və tezliyi əhəmiyyətli dərəcədə artır. Amma, hər halda etiraf edilir ki, postindustrial cəmiyyətə transformasiyada istehsalın yeni şəraitinə adekvat reaksiya verə biləcək və dəyər oriyentasiyalarını dəyişmə iqtidarında olan “yeni sosial strukturların” yaradılması zəruridir. Bu strukturların yaranması labüddür və gec ya tez müəyyən ziddiyət aradan qalxan kimi yeni yaranış meydana çıxacaqdır. Beləliklə, texnoloji determinizm sosial dəyişikliklərin məntiqi zərurətlə baş verəcəyini iddia edir. Əlbəttə, cəmiyyətin inkişaf prosesində texnoloji amil mühüm rol oynayır. Amma, bu prosesin təşkili və məntiqi sonluğa çatmasında yeganə amil kimi çıxış etmir. İqtisadi proses – dəyər “yüklü” prosesdir.

Maddi və qeyri-maddi olanlar arasında qarşılıqlı təsir bərabər güclüdür. Buna görə də, texnoloji determinizm təsirini və əks-təsirini (hər iki tərəf arasında) hansı mahiyyət və yönümdə olacağını əsaslandırma gücündə deyildir. Keyfiyyət dəyişikliyi prosesi amillər çoxluğunun (siyasi, sosial, mədəni və s.) birbaşa təsiri altındadır. Eyni zamanda, bu amillər arasında çox sıx qarşılıqlı bağlılıq mövcuddur. Həmçinin, nəzəriyyənin (baxmayaraq ki, postmodern məzmunludur) əsas çatışmazlıqlarından biri cəmiyyətin tip dəyişkənliyini – postindustrial eraya keçidini labüd proses hesab etməsidir. Modern erasına aid olan düzxətli yüksəlişin mütləq məzmununda reallığına istinad etmək tarixi prosesin (inkişaf - tarixi prosesdir) gerçək mahiyyətinə “göz yummaq” deməkdir.

Yeni tipə keçid nöqtəsi: “sərhəd situasiyası”

Nəzəriyyənin təsvir etdiyi cəmiyyət tipinə keçid – industrial təsərrüfat sisteminin “sərhəd situasiyasına” gəlməsi yaxud gətirilməsindən sonrakı mərhələdir. Yəni, industrial dəyərlər sistemində ən yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmaq lazımdır ki, qeyd olunan yönümlü keyfiyyət dəyişikliklərinə start vermək mümkün olsun. Əgər, nəzərə alsaq ki, müəlliflər (D.Bell və s.) postindustrial cəmiyyət tipini gələcəyin paradigması kimi görürlər, onda transformasiya ilə bağlı problematika daha da mürəkkəbləşir. Başqa sözlə, öngörmə xarakterli nəzəri müddəaların həqiqiliyi problemi önə çıxır. Digər tərəfdən, postindustrializmi – yeni cəmiyyət tipi kimi deyil, industrial eranın yeni formada davamı hesab edirsə, onda dəyişiklik proseslərindən (keyfiyyətlə bağlı) yox, industrial inkişafın dayanıqlılığından danışmalıyıq. Yəni, yeni və köhnə arasında, onların əsaslı fərqlərini ifadə edən “sərhəd” yoxdursa, deməli, keçid – köhnənin yeniləşməsinə deyil, köhnənin yeni “libasda” təzahürünə transformasiya anlamı daşıyacaqdır. Ənənəvi cəmiyyətlə industrial cəmiyyət arasında, həqiqətən də böyük fərqlər mövcuddur. Və, ənənəvi ilə industrial bir-birindən ayıran konkret “sərhəd” vardır. Amma, keçidin labüdlüyü deyilən bir şey nəinki yoxdur, hətta keçid prosesi yarıda dayana da (arxeomodern kimi) bilir. Beləliklə, qeyd etdiyimiz transformasiyaya münasibətdə aparılan tədqiqatların nəticələrinin ümumiləşdirilməsi aspektindən yanaşma müxtəlifliyi hədsiz dərəcədə genişdir:

- ⇒ Postindustrial cəmiyyət tipinə keçid obyektiv xarakterlidir və qaçılmazdır. İqtisadi inkişaf vektorlarının yönümü keçidin birmənalı məzmun daşdığına ortalığa qoyur;
- ⇒ Sözügedən keçid qaçılmaz deyildir və hər hansı obyektivlikdən (əsas xassə kimi) danışmağın yeri yoxdur. Proses subyektiv xarakterlidir, idarə edilən prosesdir və sonsuz sayda variasiyaları mövcuddur;

- ⇒ İndustrial→postindustrial çevrilmə birbaşa baş vermir. Aralıq mərhələ kimi informasiya cəmiyyəti formalaşmalıdır;
- ⇒ İnformasiya cəmiyyəti – keçid yox, müstəqil cəmiyyət tipidir.
- ⇒ Bəşəri inkişaf tarixinin ənənəvi – industrial – postindustrial tipli fərqləndirilməsi və tip dəyişkənliyinin düzxətlliliyinin təsbiti yanlışdır.

Transformasiya məntiqi zərurətlə baş vermir və heç də həmişə sona çatmır. Məsələn, arxeomodern tipli cəmiyyətlərin mövcudluğunu əyani misal kimi göstərmək olar. Postindustrial cəmiyyətin tam şəkildə qərarlaşması ilə bağlı irəli sürülən mühakimələrin kafi əsası yoxdur. İqtisadiyyatda müşahidə etdiyimiz yeni xüsusiyyətlər cəmiyyətin iqtisadi tipinin dəyişməsinə əsaslandırmaq rakursundan yetərli deyildir. Bütün bunlar realdır, amma industrial tipin bazasında yaxud çərçivəsində baş verir və onun dəyişməsi anlamında qəbul edilməməlidir. Yəni, cəmiyyətin tip dəyişkənliyi baş vermir...Sadəcə olaraq, industrial cəmiyyətin inkişafında növbəti mərhələ başlayır (8;7). Dəyişiklik üçün yeni sivilizasiya formalaşmalıdır. Mühüm aspektlərdən biri də “informasiya cəmiyyəti” anlayışının qeyd edilən sistem dəyişikliyi prosesində yeri və rolu ilə bağlıdır.

İnformasiya cəmiyyəti – müstəqil tipmidir?

“İnformasiya cəmiyyəti” konsepsiyası o dövrdən bu günə qədər müxtəlif yönümlü və müxtəlif məqsədli elmi araşdırmaların obyektini kimi çıxış etməkdədir. F.Uebster informasiya cəmiyyəti üzrə aparılan tədqiqatlarda 5 yönümün olduğunu və onların hər birinin “yeniliyin identifikasiya parametri” kimi çıxış etdiyini göstərir: texnoloji, iqtisadi, məkan, məşğulluq, mədəni sferalar (10). Bu anlamda “informasiya cəmiyyəti”nin oynadığı rola münasibətdə üç paradıqmal yanaşma formalaşmışdır. Sxematik təsvirdən görüldüyü kimi, yalnız sinergetik paradıqma postindustrial cəmiyyətlə informasiya cəmiyyətinin eyniyyətdə olmadığı, hər ikisinin fərqli tip olduğu qənaətinədir. Paradıqmal baxışla yanaşı, “informasiya cəmiyyəti” nəzəriyyəsinə həsr edilmiş konseptual yanaşmaların qruplaşdırılmasına da cəhdlər edilmişdir. Bu aspektdən, bir qayda olaraq, iki yanaşma fərqləndirilir:

- ✓ Texnoloji yanaşma: informasiya-birmənalı olaraq, elmi bilik kimi səciyyələndirilir;
- ✓ Humanitar yanaşma: informasiya-sosial kommunikasiya kimi qəbul edilir.

Keçən əsrin ikinci yarısından etibarən başlanan kardinal dəyişikliklər, yekun olaraq, elmin dominant mövqeyə keçidi və cəmiyyətin inkişafının əsas amilinə çevrilməsi ilə nəticələndi. Elmin ön plana çıxışı industrial cəmiyyətin mahiyyətə dəyişməsinə, yeni keyfiyyətli “keçid situasiyasının” formalaşmasına və məntiqi son olaraq cəmiyyətin yeni tipə keçidinə səbəb oldu. P.Draker yazırdı ki: “Bu gün bilik artıq özünə tətbiq edilir. Və bunu idarəetmə sferasında inqilab adlandırmaq olar. Bilik – kapital və işçi qüvvəsini arxa plana keçirməklə istehsalın əsas amilinə çevrilməkdədir” (11). “Keçid situasiyasının” heterogen məzmununda formalaşması yeni yaranışın müxtəlif cür adlanmasını əsaslandırır əsas səbəb olmuşdur (“texnotron cəmiyyət”, “bilik cəmiyyəti” və s.). 1960-cı ildən sonra yeniliyə münasibətdə meydana çıxan ad müxtəlifliyi aradan qalxdı və yeni tip informasiya cəmiyyəti kimi xarakterizə olunmağa başladı (12;49). İnformasiya cəmiyyətinin nəzəri dərkinə humanitar yanaşmanın formalaşması, məna tutumu nəzərə alınmadan cəmiyyət göstəriciləri üzərində aparılan araşdırmaların (texnoloji yanaşma) yetərsizliyi və konseptual aspektdən ziddiyyətliliyinin doğurduğu yekun kimi səciyyələndirilə bilər.

Təbiidir ki, bizim üçün mühüm əhəmiyyət daşıyan sosial-iqtisadi aspektdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, bu aspektdən yanaşmanın məhdudluğu artıq xeyli vaxtdır ki, tənqid olunmaqdadır. Məsələn, F.Uebster hesab edir ki, informasiya cəmiyyətinin xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsində istifadə olunan iqtisadi, kriteriyalarda subyektiv amilin xüsusi çəkisi həddən artıq yüksəkdir. Belə ki, icmal xarakterli statistik məlumatlar bütün fəaliyyət növlərini

labüd olaraq “eyniləşdirir”, informasiya fəaliyyətin differensasiya imkanlarını aradan qaldırır və onun (informasiyanın) cəmiyyətdə yalnız xüsusi çəkisini müəyyənləşdirməyə imkan verir (10;23). Ümumiyyətlə, informasiya cəmiyyətinin sosio-iqtisadi konsepsiyasına görə, informasiya kapital kimi yığıla, toplana və gələcəkdə istifadə oluna bilər.

Postindustrial təsərrüfat tipi çərçivəsində milli informasiya resursları – sərvət toplanmasının ən böyük potensial mənbəyidir. F.Maxlup informasiya fəaliyyəti sferasına təhsili, hüququ, kütləvi kommunikasiya vasitələrini, kompüter istehsalını aid etmiş və hətta onların iqtisadi dəyərini müəyyənləşdirməyə cəhd göstərmişdir (12;64). Müasir dövrdə iqtisadiyyatın inkişaf amilləri sırasında elmi-texniki və innovativ-intellektual potensial xüsusi yer tutur. Postindustrial təsərrüfat tipinə keçidlə başlanan yeni iqtisadiyyatın formalaşması prosesi böyük intensivliklə getməkdədir. Bu sırada hiperiqtisadiyyat (13), yaxud geoiqtisadiyyat (14), neoiqtisadiyyat (15), bilik iqtisadiyyatı (16), hətta yeni siyasi iqtisad tipli nəzəri konstruksiyalara böyük diqqət yetirilir. Hətta milli siyasi iqtisadın formalaşdırılmasına cəhdlər göstərilir (17). Qeyd etməyi zəruri sayırıq ki, sadalananların əksəriyyəti futuroloji məzmunludur. Məsələn, neoiqtisadiyyat tipli yeni yanaşma kimi. Neoiqtisadiyyatın məzmunu aşağıdakılardan qaynaqlanmaqla formalaşdırılır:

- ▶ Sivilizasiyalı inkişafın postindustrial mərhələsindən sonra gələn cəmiyyət tipidir;
- ▶ Qlobal sistemin yeni dəyərlər sisteminə söykənən sivilizasiya modelidir;
- ▶ Yaşamın keyfiyyət standartlarının təkrar istehsalı aspektindən texnogen və sistemdən kənar amillərin harmonik simbiozudur.

Bəzi tədqiqatçılar “yeni iqtisadiyyatın” müxtəlif formada ifadə tərzini vahid adla əvəzləməyi məqsədə uyğun hesab edirlər. Məsələn, M.Çentsova hesab edir ki, diskussiya xarakterli konseptual (müasir iqtisadiyyatla bağlı) baxışları “bilik iqtisadiyyatı” adı altında ümumiləşdirmək olar (18;11). Yəni, “bilik iqtisadiyyatı, sözün geniş mənasında həm postindustrial iqtisadiyyat, informasiya iqtisadiyyatı, innovativ iqtisadiyyat, həm də qlobal şəbəkə iqtisadiyyatı anlamını daşıyır. Başqa anlamda, “yeni iqtisadiyyat”, sözün geniş mənasında elə “bilik iqtisadiyyatı” deməkdir. Postindustrial cəmiyyət tipi ilə bağlı aparılan araşdırmaların bir çoxunda formal məntiqin çərçivəsinə sığmayan dəyərləndirmələrə də rast gəlinir. Məsələn, bəzi tədqiqatçılar postindustrializmi – “postiqtisadiyyat”, “postmək” cəmiyyət tipi kimi xarakterizə edirlər. Yəni, iqtisadi alt-sistem aparıcı mahiyyətini itirir, əmək iş sosial-iqtisadi münasibətlərin fundamental əsası olma statusundan “əl çəkir”. Və, bu məntiqlə davam etsək, onda belə bir nəticəyə gələcəyik ki, insan-özünün iqtisadi mahiyyətini itirir, “iqtisadi insan” anlayışı “unudur”, o (insan), postmaddi dəyərlərə istiqamətlənir. Əsas diqqət sosial-humanitar problemlərə yönəlir, əsas prioritetlər kimi təhlükəsizlik və keyfiyyətli yaşam standartları, fərdin özünü təsdiq imkanlarının genişlənməsi, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı diqqət mərkəzinə gətirilir ki, bu əsasda da rifahın yeni kriteriyaları formalaşdırılır.

Nəticə

Bizim fikrimizcə, bu qəbildən olan yanaşmalar müasir dövrdə cəmiyyətin tip dəyişkənliyi prosesində qeyri-müəyyənlik aspektinin çox geniş diapazonda təzahür etməsindən doğur. Məzmunca, kommunizm xülyasına oxşar olan belə baxışların ciddi elmi əsasları ola bilməz və yoxdur:

- ⇒ Dünya iqtisadiyyatı o qədər mürəkkəb, dünya ölkələri arasındakı fərqlər o qədər dərinidir ki, cəmiyyətin tip dəyişkənliyi yaxud iqtisadi inkişaf vektorunun hansı istiqamətdə gedəcəyini bu günün reallıqlarından çıxış etməklə müəyyənləşdirmək, prinsipcə mümkün deyildir;
- ⇒ Bəşəriyyətin inkişaf tarixinin müəyyən mərhələlərində ictimai həyatın hansısa bir sferasının ön mövqeyə çıxışı, yəni dominantlığı mümkündür və bu yönümdə çoxlu sayda faktlar mövcuddur. Lakin belə bir fərqlənmə hələ o demək deyildir ki, cəmiyyətin

- gələcək tipi məhz həmin sferanın sosial-iqtisadi təbiətinə adekvat olacaqdır. Gerçəklik ondan ibarətdir ki, sistem daxili elementlərin qarşılıqlı təsiri və həmin təsirin sinxronluq dərəcəsi asılı olaraq tamamilə fərqli məzmun daşıyan yeni konstruksiya yarana bilər;
- ⇒ İqtisadi alt-sistemin “arxa plana” keçirilməsi, ondan imtina kimi başa düşülməməlidir. Sadəcə olaraq, hesab edilir ki, nə vaxtsa iqtisadiyyatın effektivliyi və rasionallığı elə bir keyfiyyət səviyyəsinə yüksələcəkdir ki, iqtisadi problem deyilən bir şey qalmayacaqdır. Hesab edirik ki, bu qəbildən olan inam – sosial-iqtisadi gerçəkliyin deyil, nəzəri təfəkkürün məhsuludur və sözün bütün mənalarında xalis yanılma xarakteri daşıyır;
- ⇒ “Postəmək” mənalı qiymətləndirmə, ümumiyyətlə heç bir çərçivəyə sığmır. Yüksək səviyyəli ixtisaslaşmış əmək-əməkdən imtina deyildir. Cəmiyyət tipinin spesifikasiyasından asılı olmayaraq, əmək məcmu ictimai proseslərin, o cümlədən, sosial və iqtisadi münasibətlərin substansiyası olaraq qalacaqdır.

Ədəbiyyat

1. А.Н.Лашенов. Аналитика постиндустриального общества: от кибернетических к социологическим теориям//Социология и социальная антропология. Том IX. №4; 2006.
2. Э.Тоффлер. На пороге будущего. «Американская модель»: с будущим в конфликте. М: 1984; с. 30-32.
3. Д.Белл.Постиндустриальное общество. «Американская модель»: с будущим в конфликте. М: 1984; с. 19-24.
4. О.Б.Скородумова. Отечественные подходы к интерпретации информационного общества: постиндустриалистская, синергетическая и постмодернистская парадигмы.М:2007. С.4.
5. Д.Белл. Грядущее постиндустриальное общества.М:1973.
6. Д.Белл. Культурные противоречия капитализма. М:1978.
7. И.И.Кравченко. Экологическая проблема в современных теориях общественного развития. М: 1982. с.143-146.
8. В.И.Коваленко. Критика новейших буржуазных концепций государственно – монополистического капитализма. М:1987; с.66-67.
9. С.Бодрунов.Новое индустриальное общество второго поколения: человек, производство, развитие. Общество и экономика: №9. 2016.
10. Ф.Уэбстер. Теория информационного общества. М:2004.
11. P.Drucker The New Society.(1950).
12. F.Machlup. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton University Press. 1962.
13. Б.В.Прыгин. Новейшая теоретическая экономика. Гиперэкономика.М: ЮНИТИ; 1998.
14. А.Г.Кочетов. Геоэкономика. М: 1999.
15. Экономическая теория на XXI века; Неоэкономика. под.ред. Ю.М.Осипова и др. М:2001.
16. В.В.Глухов; С.В.Коробко; Т.В.Марина. Экономика знаний. СПб.Питер.2003
17. А.А.Олейников. Экономическая теория. Политическая экономия национального хозяйства. М: 2011.
18. М.В.Ченцова. Особенности формирования экономики знаний в современных условиях. Автореферой. М:2008. с.11.
19. В.Л.Иноземцев. концепция постэкономического общества: теоретические и практические аспекты. М:1998.
20. Ə.Баурамов. İqtisad elminin fəlsəfəsi: zaman, həqiqət və azadlıq. Bakı, 2016. səh.57.

Вугар Автандил оглы Байрамов
Постиндустриальный тип экономики: отсутствие концептуальной интерпретации

Резюме

В статье рассматривается реальное содержание процесса смены типа в обществе в рамках модернистской парадигмы и теоретически оценивается системное качество содержания и специфика постиндустриального типа экономики. Исследование проводится на социально-экономическом уровне. Методологическая основа исследования - эклектика. Основная цель - оценить место и роль постмодернистской системы ценностей в перспективе.

Ключевые слова: постиндустриальный, экономическая теория, общество, современный, психологический

Vugar Avtandil Bayramov

Postindustrial type of economy: lack of conceptual interpretation

Summary

The article examines the real content of the process of type change in society within the framework of the modernist paradigm and theoretically evaluates the systemic quality of the content and specifics of the post-industrial type of economy. The research is conducted at the socio-economic level. The methodological basis of the research is eclectic. The main goal is to assess the place and role of the postmodern value system in perspective.

Keywords: postindustrial, economic theory, society, modern, mental

Elmi redaktor: i.f.d., dos. Y.Məmmədov

Daxil olub: 20.02.2020.

Çapa qəbul olunub: 27.02.2020.